

HACI BEKTAŞ VELÎ, MAKALÂT VE BİLGİ SORUNU

İRFAN GÖRTAŞ

I. Hacı Bektaş Velî'nin Hayatı

Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik üzerine bir eser yazan Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, Vilayetnâme'ye dayanarak Hacı Bektaş Velî'nin, Horasan hükümdarı İbrahim Sani Seyyid Muhammed ile Şeyh Ahmed adlı Nişaburlu bir alim zatın kızı olan Hatem (Hatme)'in oğlu olduğunu söylemektedir.¹ Asıl adı eş, benzer, denk misil anlamına gelen Bektaş'tır.

Vilâyetnâme, onun baba tarafından Hz. Ali'ye mensup olduğunu bildiriyorsa da bu mensubiyet bize göre soy mensubiyeti değil, mânâ mensubiyeti olmalıdır.

Ankara kütüphanesinde Hacı Bektaş'tan gelen bir yazma risâledeki kayda göre 606/1209-1210 yılında doğup 669/1270-71 yılında vefat etmiş; bir başka kayda göre de 645/646 hicri 1248 milâdî tarihte doğmuş, 680/1281'de Anadolu'ya gelmiş, 738/1337 tarihinde vefat etmiştir.² Birincisine göre 63, ikinci kayda göre 92 sene yaşamıştır.

II. ESERLERİ

Ethem Ruhi Fığlalı Hacı Bektaş Velî'nin dört eserinin olduğunu söyler. Bunlar *Makalât*, *Kitâbu'l-Fevâid*, *Şerh-i Besmele ve Şathiyye*'dir. Bunlara ilâve olarak *Fatiha Suresi Tefsiri*, *Makalât-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*, *Hurdenâme*, *Üssü'l-Hakika* gibi bazı eserlerinin de olduğu söylenmektedir.³

¹ E. Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1990, s. 137

² A.g.e., s. 142.

³ A.g.e., s. 158 ve devamı

III. TEFekkÜR VE BİLGİ SORUNU

Tefekkür kelimesi fikir infinitifinden türetilen Arapça bir deyimdir diyen Prof. Dr. Nihat Keklik, kelimenin Türkçe'ye oradan geçtiğini, günümüzde felsefî düşünce anlamında kullanılan düşünce terimininde en çok bu mânâya geldiğini söylemektedir. Tefekkür, bir fikir üretme işlemidir. Tefekkür eden kimseye mütefekkir (düşünür) denilmektedir.⁴

Fikir (düşünce)nin üretilmesi, mantık ilkelerine bağlı olarak süje (bilen)nin obje (bilinen)ye yönelmesiyle gerçekleşir. Bu yönelik neticesinde elde edilen bilgi düşüncede yeni problemlere yol açar. Bunlar bilginin kaynağı ve değeriyle ilgili sorunlardır.

Bilgi düşünce tarihinin en önemli ve sürekli ele aldığı problemlerinden birisidir.

Bilgi problemi (epistemoloji), özellikle Yeniçağ felsefesinde, metotlu şekilde incelenmeye başlamıştır. Daha önceleriye, sadece bilginin kaynakları olarak akıl ve duyular üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmekteydi.⁵

Rönesanstan sonra ortaya çıkan bilgi felsefesindeki, bilginin kaynağı sorunu dört temel görüşü ortaya çıkarmıştır. Bunlar bilginin akıl'dan doğduğunu söyleyen Rasyonalist (akılcı)ler, duyu'dan doğduğunu söyleyen Sansualist (duyumcu)ler, deney'den doğduğunu söyleyen Ampirist (deneyci)ler, sezgi'den doğduğunu söyleyen Entüisyonust (sezgici)ler'dir.⁶

IV. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN MAKALÂTI VE BİLGİ SORUNU

Makalât, Hacı Bektaş Velî'nin bugün elimizde bulunan en tanınmış ve en hacimli eseridir. Aslı Arapça'dır. 812/1409'da Hatiboğlu Muhammed manzum bir tercümesini yapmış, Esad Coşan tenkidli neşrini gerçekleştirmiştir. Hacı Bektaş'ın bu eseriyle ilgili çalışmaların sonuncusu ise Esad Coşan neşrinin Hüseyin Özbay tarafından sadeleştirilerek Kültür Bakanlığı'nca yayınlananıdır.

⁴ Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, Doğu Yayınları, İstanbul 1982, s. 157.

⁵ Nihat Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, s. 42.

⁶ Hüsamettin Erdem, *Sistematik Felsefe Ders Notları*, Konya 1984, s. 5.

Ethem Ruhi Fığlalı'ya göre öğretici mahiyette bir tasavvuf ilm-i hali sayılabilecek olan Makalât,⁷ itiraf edilmelidir ki, bir felsefe eseri değildir. Ancak tasavvuf düşüncesinin, felsefenin temel problemlerini zaman zaman ele aldığı, onlara izah-çözümler getirmeyi denediği de bilinen bir gerçektir. Bu anlamda tasavvufla ilgili eserleri gözden geçirmek, hem tasavvuf felsefesine katkıda bulunacak, hem de Türk düşüncesinin varlığını, problemlerini, geçirdiği süreç ve gelişimi ortaya koyacaktır. Biz buradan hareketle, devrinin en önemli mutasavvıf düşünürlerinden olan Hacı Bektaş Velî'nin, *Makalât*'ında, bilgi sorunuyla ilgili düşüncelerini tesbit etmeye, bilgi anlayışını belirlemeye çalışacağız. Anlaşılır olmayı sağlamak için Hüseyin zbay tarafından sadeştirilen Kültür Bakanlığı neşrini esas alacağız. Sayfa numaralarını buna göre vereceğiz.

V. MAKALÂT'TA BİLGİ SORUNU

Epistemolojinin ilk ve en önemli sorusu "bilgi nedir?" sorusudur. Hacı Bektaş Velî de aynı soruya cevap arar.

Hacı Bektaş'a göre bilmek, birinin biri hakkında "falandır ve filanın oğludur, filan yeredir" diye bilgi sahibi olması demek değildir (s.38).

Osmanlı Türkçesinde marifet nazariyesi adı verilen bilgi meselesini Hacı Bektaş, kulu Tanrı'ya eriştiren kırk makamdan on'u olarak nitelendirir (s. 10). Bu 10 makamın ismi marifet'tir.

Hacı Bektaş Velî marifet'i, tasavvufi anlatım tarzına uygun olarak metaforlarla ele alır. Bu metaforların birincisine göre marifet gönülde akan sudur, marifetsiz gönül susuz bostandır.

"şimdi, Azizim! Can bostan, marifet sudur. Susuz bostana su nederse, marifet de onu eder. Azizim Hak Subhanehu ve Tealâ sizler için iki bostan yarattı; biri din bostanı, biri iman bostanı. Aynı zamanda marifet suyunu gönül gözünden akıttı." (s. 27).

İkinci metafora göre marifet, gönülde yetişen ve meyvesi olan bir ağaçtır.

⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, s. 160.

"Marifet ağacının başı tevhid, gövdesi iman, yaprakları İslam, dibi yakınlık, kökü tevekkül, budakları nehy-i münker, suyu korku ve ümit (havf ve recâ), yemişi ilim, yeri (toprağı) mümin gönlüdür. Başı arşta yukarıdadır." (s. 43).

Bir ağaçta sadece gövde, kök, yaprak ve yemiş yoktur. Büyük ve görkemli ağaçlarda aynı zamanda budaklar da vardır. Hacı Bektaş'a göre marifet ağacının beş budağı vardır. Onların birincisi şevk, ikincisi muhabbet, üçüncüsü inâyet, dördüncüsü iradet, beşincisi ise kurbiyyet (yakınlık) budağıdır (s. 43).

Diğer metafora göre marifet gönüle doğan güneştir. O hangi gönüle doğarsa o gönül uyanır; başkası uyanmaz (s. 39).

Bu üç metafora göre bilgi insana dışarıdan gelmektedir. Bir başka deyişle insan akli veya gönlü doğuştan bilgilere sahip değildir. Ya güneşin doğuşu ya suyun akışı gibi sonradan ortaya çıkmaktadır. Sonradan elde edilen bu bilgiler gönüle yerleşip kök salarak ağaç haline gelmekte ve ilim meyvesi vermektedir.

Hacı Bektaş Velî diğer iki metaforda bilgiyi "haseki" ve "yar"a benzetir.

"Marifet, gayet ulu bir hassaki (haseki) ve gayet ulu bir "hakîm"dir. Heybetle varır; candaki inkar hastalığına son verir, ilaçla canı taze tutar." (s. 28).

"Şimdi marifet de Çalab Tanrı'nın "hassaki"sidir ki layık gördüğü kişilerin gönlüne yollar, bir çokları o kişinin mübarek ağzından türlü türlü marifet haberleri işitirler de rahat olurlar." (s. 28).

Hacı Bektaş'ın bu ifadelerine göre bilginin iki fonksiyonu vardır. Biri bilgi sahibinin rahatsızlığına son vermesidir. Bilginin giderdiği rahatsızlık düşünce alanındadır. Hacı Bektaş'ın ifadesinden inkârın bilgisizlikten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Yine bilgi sahibinin ağzından bilgi haberleri duyan, bilgisi olmayan pek çok kimse de bilgi sayesinde rahata kavuşur. Bu, bilginin gördüğü ikinci fonksiyondur.

"Çalab Tanrı'dan diledik de marifet yar, elinde beş hilat (süslü kaftan) tutarak geldi. Birinci hilat ilham, ikinci hil'at muhabbet (aşk)tir. Bunlar cana giydirildi, can dirildi. Akla uygun geldi. Geleni gideni anladı. Çünkü bütün nesnelere canla dirilir. Fakat can da marifetle dirilir." (s. 23).

Bu açıklamalara göre bilgi elde edildikçe insanda ilham ve aşk ortaya çıkmaktadır. İlham ve aşkın varlığıyla can dirilmektedir. Can diriliği ise akla uygun olmalıdır. Akla uygun olmayan, geleni gideni anlamayan can diriliği Hacı Bektaş'a göre kabul edilir görünmemektedir. Böylece marifetin meyvesi olan iklimin akılla kontrolü sağlanmış olmaktadır.

Bilginin su, güneş, haseki ve yar'a benzeyerek insana dışardan geldiği, ulu bir ağaç olup gönülde meyve verdiğine göre acaba bilginin kaynağı, bilginin aslı nedir?

Bilimin bilginin meyvesi olduğunu anladığımız Hacı Bektaş'a göre bilim (ilim)in aslı rahmandır, hasedin aslı şeytan. Ne zaman haset gelse ilmi ona havale etmek gerekmektedir (s. 31). İlimin aslının rahman olması Hacı Bektaş'ın bilginin kaynağı meselesinde aklın yerini inkâr ve ihmal ediyor anlamına gelmemektedir. O akıl konusunda şunları söyler:

"Yeryüzünde akıl ölçüsünden iyi bir şey yoktur. Çünkü, her iyi şeyi bilen ve buyuran akıldır. Akıl, beden içinde sultan, gönül içinde rahatlıktır. Akıl, dört türlü nurdan meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi ay nuru, ikincisi güneş nuru, üçüncüsü arş nurudur. Bu sebeple Tanrı Teala'nın insana verdiği bunca ululuk, bunca nur, bunca keramet, bunca hilâtin hepsi akıl be-reketindedir.

Şimdi kimin gönlünde akıl nûru varsa hoştur. Kimin yoksa kendine hayrı yoktur. Çalap Tanrı katında da yeri yoktur." (s. 59).

Hacı Bektaş'a göre vücutta bir akıl ve bir hevâ vardır. Aklın da hevânın da ellibeş askeri vardır. Aklın subaşı ilhamdır, hevânın subaşı ise vesvesedir. Bu ikisi hergün savaşır (s. 42). Öyleyse bilgi, ilham sonucu akılla elde edilmektedir. Fakat her an vesveseyle, hevâdan gelen bilgiyle karışma ihtimali bulunmaktadır.

Bu durumda ne yapılmalıdır? Bilgi nasıl elde edilir? Şartları nelerdir? Yani doğru bilgi nasıl elde edilir?

Bu hususta Hacı Bektaş Velî, birbirine vekil kılınan ve iman askerlerinin komutanları olduğunu söylediği, oniki makam sayar, bunların elde edile-rek korunması gerektiğini söyler:

"Edeb dileyen korkuyu, korku dileyen perhizkârlığı, perhizkârlık dileyen sabrı, sabır dileyen utanmayı, utanmak dileyen cömertliği, cömertlik di-

leyen miskinliği, miskinlik dileyen ilmi, ilmi dileyen marifeti, marifet dileyen canı, can dileyen aklı, aklı dileyen Çalab Teala'yı sever." (s. 31-32).

Anlaşılmaktadır ki doğru bilginin elde edilmesi bilgi vasıtalarına ilâve olarak ancak yaşayış yönüyle, doğru ve iyi olmakla mümkündür. Bir başka deyişle bilgi Hacı Bektaş'a göre "ahlak"a bağlıdır. Ahlakî yaşayış bu on iki makamla mümkündür.

"Şimdi, iyi düşünmek gerekir ki, bu on iki türlü nesnenin biri eksik olursa, iman dürüst olmaz. Bunlar iyi makamlardır. Bunları korumayan Çalab Tanrı'dan da marifeti bilmekten de uzak olur." (s. 32).

Hacı Bektaş Velî'ye göre maskaralık, gülmek, gıybet, öfke, açgözlülük, cimrilik, hased, kibir, ten, heva, nefis ve İblis dileyen, seven kimsenin Çalab Tealayı sevemeyeceğini, bunların bilginin (marifet) düşmanı olduğunu söyler (s. 32).

Hacı Bektaş Velî ilmi, kişinin yaratılışındaki dört karanlıktan biri olan cehalet'i aydınlatan bir nur olarak nitelendirir. Yine ona göre ilim, kişinin baktığında kendi kötü taraflarını gördüğü aynadır (s. 60-61). İnsan ilimle araştırmalı, gözlemeli ve arştan yerin altına kadar her ne varsa kendinde bulmalıdır (s. 38).

Marifet güneşe, akıl aya, ilim yıldızla benzer (s. 39, 60). Akıl, marifet ve ilim Haktan yana olan yolu görmeyi sağlar (s. 61).

Görebildiğimiz kadarıyla, böylece kişi ilim ışığıyla cehalet karanlığını aydınlatacak, giderecek, ilim aynasında kendisinin kötü taraflarını görecektir. Yani ilim bir taraftan bilgisizliği giderirken diğer taraftan marifeti elde etmenin temeli ahlâkın yolunu açacak, kötü fiillerin düzelmesini sağlayacaktır. Ahlâkta iyi yaşandıkça oniki makamda hızla yol alınacak, marifete ulaşılacak, marifet ise bir taraftan ilim meyvesi vermeye devam ederken bir yandan da kişiyi hakikate ulaştıracaktır. Akıl ise hakikate ulaşmada hem bir ölçü hem de bir aydınlatıcı durumundadır. O bu hususta şunları söyler:

İlminde yıldızlara benzediğini ifade etmiştik. Yıldızlar (gökte) açık olduğu zaman (gece) insanların ayakları, yolu görür. Her kimin gerçek ilmi olursa o da Hak'tan yana olan yolu görür ve her şeyi anlar hale gelir. Buna

karşılık, gökyüzü bulutlu olursa insanların ayakları, yolu göremez. O halde, akıl, marifet ve ilim olmayan biri Hak'tan yana olan yolu nasıl görebilir ki?

Burada şu problemin belirlenmesinde ihtiyaç vardır: Acaba Hacı Bektaş'ın üzerinde durduğu bilgiyi (marifet) elde eden var mıdır? Varsa kimlerdir?

Bilgi, süje tarafından objeyle kurulan münasebetin bir sonucu olduğuna göre burada bilgiyi elde edecek olan insandır. Hacı Bektaş'a göre insan üç karanlıktan yaratılmış, bilgi elde edebilmesi için üç türlü nesneyle de aydınlatılmıştır.

Birincisi çehar anasır (Dört unsur: Toprak, ateş, su, hava) karanlığı, akıl nûruyla aydınlatılmıştır. İkincisi cehâlet karanlığı, ilim nûruyla aydınlatılmış, üçüncüsü nefis karanlığı, marifet nûruyla aydınlatılmıştır (s. 60). O halde bu üç karanlığın aydınlatıcıları olan akıl, ilim, marifet arasında sıkı bir ilişki vardır. Marifet, karanlıkları aydınlatan ışığın en üstünüdür.

Hacı Bektaş'a göre bilgili, marifetli can, erenler canıdır. Marifetsiz can ise hayvan camdır (s. 24). Marifetli gönül, erenler gönlüdür. O, Hak Tealânın ulu hazinesi ve nazargâhıdır. Marifet, o gönülleri diri kılar ve gönül gözü açılır. Hakka lâyük olmayanların gönüllerine marifet verilmez ve hiç kimse o kişilerden rahat olmaz (s. 29).

